

EDUCACIÓ EN UNA SOCIETAT EN CRISI QÜESTIONS I REPTES

(materials de treball)

Jesús Renau

0. Presentació

1. Crisi de societat i món afectiu dels nens i adolescents

- 1.0. Introducció
- 1.1. La situació econòmica familiar condiciona
- 1.2. Altres ambients que condicionen
- 1.3. Tot formulant algunes propostes

Qüestionari i bibliografia

2. Crisi de societat i valor "treball"

- 2.0. En el futur, treball escàs
- 2.1. Les funcions "personals" del treball
- 2.2. La funció "social" del treball
- 2.3. Quatre formulacions generals
- 2.4. Elements de futur

Qüestionari i bibliografia

3. Crisi de societat i educació oberta als valors transcendent

- 3.0. Educar per al sentit o per al funcionament
- 3.1. La societat capitalista i els seus prototipus humans
- 3.2. Educació alliberadora i oberta als valors transcendent

Qüestionari i bibliografia

PRESENTACIÓ

Aquestes pàgines són una reflexió i, en part, una síntesi del treball d'un seminari educatiu que estem fent un grup d'educadors i mestres. Ens plantegem un dels temes més apassionants d'ara: "les implicacions educatives de l'actual crisi econòmica i social". Conseqüentment, el diàleg, l'estudi i la intuïció van acompanyats de l'escalf de les persones preocupades per analitzar la seva tasca i per donar una resposta suficientment vàlida a les vivències i les realitats que cada dia planteja la seva labor professional.

Davant nostre tenim un autèntic repte. ¿Som capaços de descobrir el significat, les implicacions pedagògiques i els postulats per a una encertada acció educativa que es desprenen de l'actual crisi econòmica i social? ¿Serem capaços de projectar i dur a terme una educació que s'adapti a la realitat i que al mateix temps sigui capaç de transformar-la amb sentit de futur?

És evident que educar per al futur no significa treballar perquè només uns quants tinguin feina assegurada o recullin èxits individuals en la vida professional. El futur ha de ser de tots i per a tots.

El tema és molt ampli i es podria enfocar des de moltes perspectives. Per això, d'entrada, ha de quedar ben clar que no intentarem tractar-ho, ni tan sols aconseguir respostes segures i universals. Més aviat ens movem en l'ample camp de la intuïció i del debat, dels plantejaments i els suggeriments, convençuts que qualsevol que hi vulgui participar des de la seva pràctica educacional, realitzada amb un mínim de sentit crític, pot aportar-hi moltíssim com a conseqüència de les experiències, recerques i situacions que ha acumulat.

D'entrada hi ha una cosa que a tots ens sembla certa. Avui hem de parlar més de crisi de societat que de crisi econòmica. Aquesta última dura massa perquè realment sigui una crisi. La societat s'hi ha instal·lat; fins a cert punt l'ha normalitzada. Ja no tornarem a situacions anteriors de ple treball, perquè des del punt de vista econòmic i tècnic està sorgint una nova valoració de la vida.

Des d'aquesta perspectiva presentem ara tres punts molt concrets en l'àmbit educatiu perquè serveixin d'estimulants a la reflexió i al debat:

- Crisi de societat i món afectiu dels nens i els adolescents.
- Crisi de societat i valor del treball.
- Crisi de societat i educació oberta als valors transcendents.

1. CRISI DE SOCIETAT I MÓN AFECTIU DELS NENS I ELS ADOLESCENTS

0. Introducció

La pregunta és ben clara: Com està influint l'actual crisi de societat en la vida afectiva dels nens i dels adolescents. És una qüestió realment difícil ja que hi són implicats una gran quantitat d'aspectes de la vida social, de la vida econòmica i de la psicologia infantil. És urgent intentar d'esbossar algun camí que hi doni resposta. Però abans voldríem indicar un parell de notes:

a) Recordem en primer lloc tres dimensions importants de l'afectivitat i que cal tenir presents en qualsevol treball educatiu.

- *La vida afectiva juga un paper fonamental en la persona.* La pròpia realització com a persona depèn, en una gran part, del món afectiu, de la capacitat o incapacitat de relació adequada amb els altres i de tot el que això comporta en el camp de la psicologia.

- *L'afectivitat es va construint des dels primers anys de la vida.* Des dels inicis de la vida el nen va construint una forma d'afectivitat que respon a les seves necessitats vitals i als graus de satisfacció que pot aconseguir. Més endavant es podrà ajudar, rectificar, compensar, alimentar, etc., però els trets fonamentals ja vindran donats.

- *L'afectivitat està íntimament relacionada amb l'entorn.* La família, sens dubte, ocupa el lloc més destacat, però a poc a poc l'afectivitat es va eixamplant a altres terrenys, com l'escola, els amics i tot allò que avui en dia representen els mitjans de comunicació social. Aquests mitjans són els que, cada vegada més, impacten el món afectiu dels nens.

Els educadors palpem dia a dia la vinculació íntima que hi ha entre afectivitat i entorn. En el món infantil són dues realitats que es necessiten i que s'estructuren entre elles, capaces de crear accions i reaccions d'agressivitat, de por, d'entossudiment, de donació o soledat, segons els casos i les circumstàncies.

b) En començar la nostra anàlisi convé recordar les diferències que hi ha en la vida afectiva dels nens i en la dels adolescents. És cert que es produeix una continuïtat històrica en la persona, però també és innegable que l'adolescència aporta uns elements nous, que neixen de la descoberta d'unes relacions humanes més complexes i que impliquen tota la persona.

Per això en l'adolescent es dóna un augment de la sensació de soledat, d'aquella agressivitat que amaga un distanciament, per a afirmar-se a si mateix i la necessitat d'agrupar-se amb altres companys de la seva edat que es troben en circumstàncies semblants.

En aquest treball citem indistintament nens o adolescents. Aquesta imprecisió, motivada en gran part per raons d'espai, no resultarà difícil a l'educador, el qual podrà distingir i aplicar a uns i altres les realitats socials que vagin sortint.

1. La situació econòmica de la família condiciona

La situació econòmica de la família condiciona notablement la conducta i la vida afectiva dels fills. Aquestes situacions familiars les podem agrupar, a tall de síntesi, en quatre grans blocs.

a) Famílies que viuen la crisi de ple

Es tracta en general de famílies que estan a l'atur, els fills de les quals palpem les conseqüències de la falta de treball i que, sovint, es veuen forçats a col·laborar en l'economia domèstica per mitjà del treball submergit o negre. Com ja es fa constar en nombrosos estudis i declaracions, avui dia existeix una àmplia zona de pobresa a l'Estat Espanyol, que es calcula prop dels vuit milions de persones. La misèria es fa palesa a tot arreu; aquesta misèria que és fruit de l'explotació, de la marginació i que, desgraciadament, incideix en els nens i els adolescents.

Especialment en els anys de la pubertat i de l'adolescència aquestes situacions són molt negatives, tot i prescindint del pur nivell de rendiment escolar. Molts d'aquests adolescents, a les

grans zones de suburbi, acaben agrupant-se en colles les activitats de les quals s'acosten cada vegada més a la drogaaddicció, a la delinqüència i a d'altres formes de degradació humana.

b) Famílies amenaçades per la crisi

És una situació nova i molt estesa. Encara no s'ha arribat a l'atur, encara a casa hi ha els mitjans suficients per a fer front a la subsistència, però l'amenaça va planant en un ambient de tensió, d'incertesa i d'angoixa.

Tot això, evidentment, influeix en les relacions humanes dins l'àmbit familiar. Augmenten les recriminacions, les discussions i l'ansietat. Sovint els fills són els qui han de suportar el mal humor i la por ambiental; fet que incideix en la seva afectivitat, crea distàncies, mancances, buidor i evasió.

c) Famílies a les quals no afecta la crisi

Són moltes també. Hi ha seguretat. Hi ha continuïtat amb les situacions anteriors de benestar. Continua el desenvolupament. En moltes, potser, es va desaccelerant, però gairebé ni es nota perquè es gasta i es consumeix normalment.

La paraula crisi, quan es pronuncia, té unes connotacions ben diferents de les dels casos anteriors. Resulta una mica llunyana, d'una altra gent, i sovint, se'n parla amb dures acusacions d'incapacitat per a trobar feina o per a crear-ne. Potser els qui estan a l'atur, en part, hi estan per culpa seva. Aquestes idees moltes vegades augmenten l'autosatisfacció del clan social o familiar.

Els petits queden impactats per aquest conjunt de vivències i d'ideologies, en el qual desenrotllen moltes vegades un afany desmesurat de consum, de distanciament d'altres sectors populars, d'un cert classisme, peculiar de la mentalitat de dretes, amb la convicció que el seu món, i en concret els seus pares, són els millors.

d) Famílies que han prosperat gràcies a la crisi

Les èpoques de crisi solen ser èpoques de grans fortunes. Hi ha persones que gaudeixen d'una notable clarividència comercial i econòmica en aquestes situacions negatives per al conjunt de la societat i saben invertir i encertar, adequadament. D'altres aprofiten la conjuntura per realitzar tota classe de negocis submergits, que produeixin beneficis importants, en bona part a costa de preus socials i de la burla a la seguretat i a la mínima previsió. S'explota l'individu que necessita el mínim vital de subsistència.

Aquí, no hi col·loquem únicament amplis sectors del capital conservador, sinó també nous rics i, fins i tot, polítics que des de l'àmplia gamma del poder saben aprofitar-se en benefici propi.

Els nens i els adolescents d'aquests ambients van elaborant, també, el seu món personal i social. Preguntes com l'educació dels seus sentiments, la capacitat d'amor i de relació amb els altres sectors de la societat, etc., mereixen un estudi atent per part dels seus educadors, ja que ells són les primeres víctimes d'una situació injusta i sovint explotadora.

2. Altres ambients que condicionen

Com ja apuntàvem abans, la via afectiva pel que fa a la seva formació i a la seva expressió no queda reclosa a l'àmbit familiar, sinó que ja des dels primers anys de vida s'estén a molts altres ambients. Entre aquests ambients, actualment, n'hi ha d'una gran importància pel que fa a la seva capacitat d'influència en el món infantil. Per això, a la classificació que acabem de fer dels sectors familiars, cal afegir-hi d'altres que, amb un fort impacte, graviten positivament o negativament sobre el món afectiu infantil.

a) Mitjans de comunicació social

Des de fa molts anys aquests mitjans formen part de l'horitzó vital dels nens, en particular la televisió. Incideixen amb força en els seus afectes, anhels i sentiments. Ja des de molt petits són molt sensibles a la imatge, al moviment, a la música. Queden extasiats davant aquests elements. Tot va entrant amb naturalitat, tot impacta i modela. Moltes vegades, al primer cop d'ull no en veiem la transcendència, però a poc a poc anirem descobrint uns estils i unes formes concretes d'actuar i de relacionar-se que tenen molt a veure amb els valors i els contravalors transmesos pels mitjans de comunicació social, perquè és evident que insisteixen en determinades concepcions, fins i tot ideològiques, que acostumen a estar darrera de les imatges i del desenvolupament de l'acció.

La mentalitat dominant que valora diverses dimensions de la vida, relacions humanes, econòmiques, realitats de grup i de l'afectivitat, etc., penetra en la mentalitat infantil amb naturalitat i gairebé sense resistència crítica.

¿Ens plantejem suficientment la relació afectiva que el nen desenvolupa amb aquells personatges ficticis -ben reals per a ells- que representen l'èxit i la bondat i que, de fet, s'imposen? I, al contrari, què és allò que es rebutja? Que és el que crea animadversió i es presenta com a negatiu i dolent? Tot això, que pot anar acompanyat d'un sens fi de fantasies, és capaç de provocar alteracions, angoixes, somnis i temors; especialment entre els més petits.

Els qui treballem a l'escola sabem molt bé l'impacte dels mitjans de comunicació social entre els nens i la seva incidència en l'afectivitat.

b) Les noves màquines

Vivim l'entrada en massa d'ordinadors i robots. Els nens senten una especial atenció i atracció cap a ells. Són màquines ràpides, lúdiques, provoquen les seves capacitats d'agilitat i els reafirmen davant dels grans. Però ¿com veuen, com comprenen aquestes màquines? ¿quins mecanismes desenvolupen en ells? ¿com impacten les seves relacions socials? ¿quins condicionaments els creen? ¿quines pors o seguretats són capaces de produir en el seu fràgil món afectiu?

Molt sovint hem posat a les mans dels nostres infants aquestes noves màquines sense aturar-nos a pensar abans sobre els efectes que podrien produir. La suggestió que susciten i el fet consumat de la seva actualitat han estat suficients per a donar-hi llum verda. Enfront d'això l'educador ha d'atendre d'una manera primordial el món interior del nen, tot el que sent per dins i ha d'enfortir els elements que el capaciten per a desenvolupar-se harmònicament i fer front a la vida, mirant de preveure les dificultats que poden hipotecar la seva consciència i la seva personalitat.

c) Augment de les relacions extrafamiliars

El fet de sortir del nucli familiar actual és un altre dels elements a considerar en el nostre treball. La limitació física de l'espai familiar, la limitació temporal de la presència dels pares i el cansament psicològic peculiar de la nostra civilització urbana impulsen cap a fora els membres del clan familiar, que ja des dels primers anys de vida passen més hores, i generalment les més aptes per a la relació humana, fora de casa que no pas dins.

Aquest fet té una importància especial en l'adolescència. Fàcilment es crea una tensió entre dins i fora, entre el grup familiar i els grups externs, amb la seva corresponent càrrega afectiva. Hi ha confrontacions, dialèctica, expansió i possibles trencaments, i tot això té una transcendència fonamental en la vida afectiva dels adolescents.

3. Algunes propostes educatives

Un cop plantejades les diverses coordenades, unes sobre la situació familiar en relació amb la crisi actual de la societat, i les altres sobre les tres incidències referents als mitjans de comunicació social, les noves tecnologies i la sortida dels àmbits familiars, anem a exposar les formulacions educatives del nostre treball de seminari. No es tracta, doncs, de conclusions. Són propostes i plantejaments a què hem arribat i que intenten desbrossar una mica l'espè camí cap a una renovació educativa.

a) Els mitjans de comunicació estan configurant un subconscient col·lectiu

Aquesta realitat penetra d'una forma especial en el món infantil, que hi és molt sensible i que no posseeix defenses adequades.

Considerem alguns dels elements destacables d'aquest subconscient col·lectiu en el món dels infants:

- 1.- La victòria dels "bons" sobre els "dolents" per mitjà de la violència, o si més no de poders extraterrestres".
- 2.- La valoració dels diners com a motor de felicitat i de realització, no com a compensació del treball o de la capacitat de fer front a les necessitats elementals dels humans.
- 3.- La paulatina mecanització de les relacions humanes, cada vegada més mediatitzades per components no afectius i instrumentalitzadors.
- 4.- L'elitisme com una realitat inevitable que comporta una lluita constant per "ser el millor", fins i tot a costa dels altres.

5.- La presentació d'una forma de viure executiva que accentua la realització pràctica per sobre de l'anàlisi i de la saviesa.

L'estudi d'aquests elements i d'altres de semblants que componen els grans trets del subconscient col·lectiu esdevé urgent i fonamental per als educadors si han d'aconseguir un coneixement de la capacitat valorativa i relacional dels nens i els adolescents. Cal aplicar tècniques d'anàlisi psicològica i sociològica al món de la imatge per descobrir la capacitat d'influència en la ment infantil i així fer-ne els correctius o subratllar-ne els encerts.

b) En els mitjans educatius es fa indispensable aprendre la lectura de la imatge

Es constata que la imatge no és mai neutral. Va acompanyada sempre de continguts ideològics i respon a visions molt més àmplies que van més enllà dels límits de la figura.

Es fa palès que la majoria d'imatges representen processos narratius amb un fort poder de penetració, capaç de crear dependències afectives i emocionals independents, en gran part, del món de la consciència, de la valoració ètica i de les idees.

Això pot reduir la capacitat sistemàtica en la ment infantil. També pot arrossegar nombroses intuïcions i desigs que queden lluny de les necessitats objectives i del món real.

És important la formació de grups de treball que intentin fer la lectura analítica de les principals imatges que fan progressos en la ment infantil per descobrir els continguts que operen en aquestes imatges, les obertures i tancaments que poden provocar i els valors que accentuen o passen per alt. Les conclusions a les quals arribin aquests grups de treball hauran de ser confrontades amb la realitat dels nens. Així es podria arribar a una orientació pedagògica en aquest camp tan fonamental.

c) Els robots i els ordinadors poden expressar el joc de sotmetre o ser sotmès

Realment és un fet la forta atracció que aquest tipus de màquines desperta en els nens i els adolescents. Entre altres raons, potser, aquesta atracció respon a un fenomen, poc estudiat fins ara, que es podria definir com un joc dialèctic de dependència i domini, que respon segurament a les necessitats i plaers del món infantil. El nen domina la màquina, que l'obeeix i fa que es diverteixi, sempre que ell se sotmeti prèviament a la seva programació i n'accepti la dependència.

D'altra banda, també té importància la consideració que els nens s'afirmin a si mateixos davant el món dels adults en el maneig d'aquestes màquines. Per la seva agilitat i rapidesa són experts innats, que fan aquesta funció en condicions molt més favorables que els seus pares. També en això troben un gust i un estímul importants.

Potser algunes vegades hem fet a mans dels més petits aquests instruments sense aturar-nos a pensar abans com podien incidir en el seu món psicològic i quins possibles condicionaments podien despertar-hi. Potser se n'ha minimitzat la importància perquè s'ha comprovat que desenvolupa una sèrie de qualitats i dona unes possibilitats futures indiscutibles, però també pot provocar omissions i contraindicacions que cal preguntar-se. Per això uns instruments amb tant de poder fascinator i productiu han d'anar acompanyats d'uns suports ideològics, educatius i socials per evitar limitacions que més tard poden sorgir.

Les màquines electròniques representen un progrés real, vàlid i positiu si estan al servei de l'home. Fins i tot poden ajudar a una humanització de la vida, en la mesura que alliberen de treballs pesats, repetitius i alienants. Tot i així convé recordar, ara i aquí, la frase de Reinhold Niebuhr: "Cada avenç de la virtut moral i cada progrés tecnològic de la cultura humana i cada triomf de la ment de l'home estan subjectes a l'ambigüitat de l'existència humana".

d) "El tot volum " com a fugida de la realitat

Entenem per "el tot volum" el fet de sotmetre's, en un espai i en un temps determinats, a elements musicals, rítmics i ambientals conjugats amb una tecnologia agressiva, ràpida i potent que s'imposa al subjecte. La màxima expressió es troba en aquests ambients en què es reuneixen centenars i milers de joves en discoteques i sales de música. Però no s'acaba aquí. En la vida diària, a casa, trobem expressions importants d'això que en diem "el tot volum,".

Aquest fet pot ser considerat com una fuga cap endavant. La persona que viu moltes hores i jornades en un procés deshumanitzador, entra en vibració com a conseqüència d'aquest soroll intens i es va assimilant al grup, al conjunt en el qual, fins a cert punt, intenta dipositar la seva càrrega.

Aquesta fuga cap endavant és més irreal del que a primera vista pot semblar als mateixos joves, perquè generalment allò que aconsegueix és una integració més gran al ritme dur i estrident de la

mateixa societat. Aquesta societat que si d'una banda deshumanitza i trivialitza els valors dels subjecte, de l'altra, li ofereix una inserció en el col·lectiu que el manté alienat de la possibilitat de reacció enfront de la seva força opressiva.

Aquest "tot volum" té relació amb els esquemes psico-socials de la droga i de la fugida de la realitat quotidiana. Encara que representa un replegament sobre si mateix dintre del col·lectiu, també pot crear certs espais de comunicació, difícils de captar des de fora del grup. En aquests espais es desborda el ritme afectiu, que en la vida escolar o laboral queda en una gran part sense una expressió adequada. Aquest element pot quedar potenciat per una crisi actual, com a escapatòria i necessitat de trobada i d'escalf humà. L'estridència s'ofereix com una obertura a aquestes realitats; per això té èxit.

Els educadors no poden quedar al marge d'aquestes realitats. Han d'arribar a entendre el llenguatge de fons que hi ha en aquest soroll envoltent, els signes que assenyalen i les peticions que estimula.

Altres vegades, les mateixes realitats que empenyen els joves a la recerca del soroll, poden impulsar-los cap al "tot silenci", que pot ser capaç d'atraure esporàdicament amb una gran força.

e) La inseguretats davant el futur crea noves formes de dependència

En amplis sectors del món infantil i adolescent la crisi actual de la societat provoca una *fugida afectiva de la família*. Són moltes les causes i les raons d'aquest fet. La urgent necessitat de menjar i de subsistir pot induir els nens a sortir al carrer a buscar el seu mitjà de vida. La llar buida a les hores de trobada familiar normals provoca la mateixa reacció. Actualment, es constata que, en les grans barriades, cada dia són més els nens que a l'hora de dinar es queden al carrer i no van a casa. A la tarda tornen a l'escola amb l'estómac buit. En alguns llocs ja s'han organitzat serveis d'ajuda per a pal·liar aquesta situació. Altres cops la fugida de casa no és causada tant per falta de diners com per la tensió ambiental de la llar o per la ruptura entre els pares.

Contrastant amb la situació que acabem d'exposar, avui dia també es produeix una llarga permanència en el món familiar, sobretot en els adolescents i els joves en atur que no poden independitzar-se dels seus pares, encara que ho desitgin. Molt sovint, aquesta permanència esclata en recriminacions i mals humors, en detriment de la necessària evolució afectiva.

Totes dues situacions, fugida de casa i una permanència excessiva en ella, arrossegueuen els nois i adolescents a buscar el suport d'algun grup o colla, on es trobin afectivament amb els "seus". Allà on el noi o l'adolescent se submergeixi en una col·lectivitat a la seva mida, on es creï una dinàmica de valors i relacions que van modificant els hàbits familiars i escolars. Aquest fet que per ell mateix respon, sobretot en els adolescents, a una necessitat interna i que, per tant, és inevitable i fins i tot desitjable, avui dia en els sectors marginals i empobrits representa un perill real de degradació social, sobretot allà on no arriba el treball educatiu d'aquestes noves línies d'acció, com poden ser els educadors de carrer.

Una forta manca afectiva és la conseqüència d'aquestes situacions d'inseguretats. Els educadors hem de jutjar i valorar els nens des d'aquesta situació i no en abstracte i, un cop més, constatem que la crisi econòmica i social del món capitalista castiga amb duresa i injustícia aquells que menys culpa tenen, els més dèbils i els més joves.

BIBLIOGRAFIA

- Aparicio R.** *Cultura y sociología*. Narcea. Madrid 1981.
- Cloutier.** *La communication audio-éscripto-visuelle à l'heure des seff media*. Les Presses de l'Université de Montréal. 1975.
- Fourez J.** *La revolución sexual a través de la historia*. Concilium. Mayo 1984.
- Fundación Santa Maria.** *Juventud Española 1960-1982*. Ed. SM. Madrid 1984.
- Fundación Europea de la Cultura.** *La educación creadora*. Ed. Oriens. Madrid 1978.
- Garces E.** *Implicaciones sociológicas, psicológicas y educativas de los nuevos lenguajes creados por los media*. Brodon n, 251. Madrid 1984.
- Generalitat de Catalunya.** *La Joventut a Catalunya*. Publi. Generat. Barcelona 1981.
- Gómez Llorente-Mayoral.** *La escuela pública comunitaria*. Ed. Laia. Barcelona 1981.
- Luhan Mc.** *El aula sin muros*. Ed. Laia. Barcelona 1974.
- Maravall JM.** *La reforma de la enseñanza*. Ed. Laia. Barcelona 1984.
- Menzies M. - Jacques E.** *Los sistemas sociales como defensa contra la ansiedad*. Ed. Horné. Buenos Aires 1980.
- Molina S. - Pascual E.** *El éxito y el fracaso escolar en la EGB*. Ed. Laia. Barcelona 1984.
- Laborda J.** *Informàtica y Educación*. Ed. Laia. Barcelona 1986.
- Renau D.** *¿Otra psicología en la escuela?* Ed. Laia. Barcelona 1985.
- Rof C.** *La familia diálogos recuperables*. Karpós. Madrid 1976.

QÜESTIONARI

- 1.- Tenim "experiència directa" de com impacta en els nens la situació d'atur que viuen llurs pares? Com descrivim aquests impactes, en la relació familiar, amb els companys i en la pròpia seguretat emocional?
- 2.- Com descriuríem el "subconscient col·lectiu" dels nens de la nostra classe referència especialment al consumisme, l'elitisme, la violència i els valors que ells consideren com a més importants?
- 3.- Quines conseqüències educatives podem treure de l'afecció que els nens i adolescents experimenten pels ordinadors i robots? Què hi veiem de positiu? Quins perills hi descobrim? Com ho afrontem? Cal que apliquem algun correctiu pedagògic?
- 4.- La cultura de la por i de la inseguretat, sobretot de cara al futur, com condiciona la nostra tasca educativa? En la nostra emotivitat i afectivitat personals? En els continguts? Avaluacions? Relacions mestres-alumnes? Jocs? Com fomentem una esperança capaç de reforçar les capacitats dels alumnes? Experiències concretes.
- 5.- Quina imatge de relacions humanes donem els equips d'educadors? Què deuen pensar i sentir de la nostra capacitat d'acceptació mútua, de diàleg, de valoració dels drets humans, dels diners? Com deuen imaginar el nostre lleure? Som portadors d'apertura mental i d'interès social?

2. CRISI DE SOCIETAT I VALOR DEL TREBALL

0. Introducció: en el futur escassetat de treball

En les sessions del seminari contínuament fem referència al treball. Sens dubte és un dels valors més fonamentals per al progrés social i per a la realització personal. L'ésser humà omple la terra amb el seu treball i hi dedica les millors energies de la seva vida, quan pot treballar, naturalment. Els educadors iniciem els nens en el treball, intentem donar-los eines de tota classe que els capacitin per a la futura tasca laboral, els inculquem hàbits de treball i moralitzem sobre el dret i l'obligació de treballar. Ningú no posa en dubte que aquesta és una de les missions importants de l'escola.

Però, treballaran, en el futur, aquests nens i adolescents d'avui? Les dades de la sociologia són clares en aquest sentit. No, molts no trobaran cap lloc de treball, hauran d'anar d'un cantó a l'altre, de posar-se, potser, en l'omnipresent economia submergida o de defensar-se com sigui; però una feina fixa, protegida per la llei, reglamentada i assegurada, no serà, per desgràcia, el privilegi de la majoria.

Aleshores, què estem fent els educadors? ¿hem de continuar insistint en el valor del treball, en el sentit que és per a tota la vida i per a la societat? ¿No hem d'aturar-nos, potser, a meditar sobre el tema i buscar altres formes de plantejar la realitat humana? ¿Eduquem per al futur real o des d'un passat que ja és història i que no tindrà res a veure amb el que ens espera?

1. Les funcions "personals" del treball

Plantejar-se la qüestió del treball significa plantejar-se una de les dimensions més fonamentals per a la vida personal i per a la vida social.

- a) El treball realitza una *funció antropològica* tan essencial per al desenvolupament i l'equilibri de la persona que, quan és absent de la vida d'un home, crea un important desequilibri en la seva estabilitat i en la seva capacitat de relació social.
- b) El treball, en primer lloc, dóna *estabilitat* en tant que normalment ofereix els mitjans per a la subsistència i per a afrontar les contingències de la vida. Permet d'establir uns mínims humans i familiars amb els quals es pot fer front al present i també el futur amb esperança.
- c) El treball, en segon lloc, proporciona un *reconeixement social*. El qui treballa és algú que aporta el seu esforç al sistema de producció, que posseeix una capacitat econòmica i consumista, i que en la societat és considerat com a persona útil, pertany a la classe "activa". Aquest reconeixement social és important per a la persona.
- d) Finalment, el treball proporciona *expressions de creativitat i crítica*. El qui treballa pertany a una col·lectivitat, es relaciona amb altres persones, és capaç de perfeccionar unes dimensions tècniques i laborals, pot criticar la gestió i associar-se per defensar els seus punts de vista o els seus interessos. És evident que, en part, aquestes dimensions dependran de la situació laboral, però són inherents a la vida del treball.

Estabilitat, reconeixement i expressió creativa i crítica, encara que no són elements exclusius del treball, pertanyen a les instàncies essencials de la persona humana. Per tant, quan ens plantejem el valor del treball en l'actualitat i en el futur estem buscant possibilitats de fer que l'existència de l'home sobre la terra pugui realitzar-se d'una forma correcta o menys dolenta.

2. La funció "social" del treball

És molt important per als educadors no quedar-se tancats en les dimensions antropològiques del treball, sinó obrir-se a la funció social de tanta influència per a la vida col·lectiva i que és intrínseca al treball.

Aquesta funció social, en una gran part conseqüència de la funció antropològica, no hi coincideix, va molt més enllà de les persones mateixes fins a convertir-se en una de les claus de la realitat col·lectiva i social del nostre món.

En els plantejaments econòmics actuals quasi sempre allò que podríem anomenar factor-home es redueix a la compra i venda de la seva capacitat laboral. L'ésser humà no ocupa el lloc central en el plantejament econòmic, sinó que s'arreglera com un element més del procés de producció. Això condueix al reduccionisme de considerar la persona únicament en funció del seu valor productiu, d'objectivar l'individu, alienant-lo de la pròpia identitat. Molt encertadament Joan Pau II ha

assenyalat en "Laborem exercens" que el treball és la clau, segurament l'essencial, de tota la qüestió social.

Si la primera fase del procés explotador consisteix en la reducció de la persona a objecte de compra i venda laboral en funció del benefici, no ens hem d'estranyar que se'n derivin tota classe d'explotacions i repressions.

Aquesta funció social del treball, actualment en fase de greu deteriorament, no la podem deixar de banda en el nostre estudi educatiu.

3. Quatre formulacions generals

Un cop analitzades les funcions antropològiques i socials del treball cal plantejar quatre formulacions generals sobre el tema.

a) Distinció entre treball remunerat i ocupació d'utilitat social

Aquestes són dues realitats diferents encara que relacionades i implicades. La distinció entre treball remunerat i ocupació social d'utilitat tenen una importància considerable de cara al futur, ja que en endavant el treball remunerat serà un bé escàs. D'altra banda, no faltaran ocupacions d'utilitat social; al contrari, aniran augmentant.

¿Es raonablement pensable i previsible que molts ciutadans ocupin, en el futur, la seva capacitat laboral en ocupacions de servei social que no comportin en elles mateixes una remuneració econòmica com la que actualment va unida a la situació de treball que vivim? ¿La societat podrà garantir una vida digna a aquests individus? ¿Seran ells capaços d'oferir una feina ben feta, potenciant el desinterès i la gratuïtat, en el context de tenir cobertes les necessitats fonamentals, sense entrar en la cursa de l'il·limitat millorament consumista?

Tothom sap que la línia futura va per aquí, que ja ara, des de l'escola, s'ha d'anar treballant. Aprofundir en les ocupacions col·lectives, en el servei social, en la voluntarietat, en la gratuïtat i en la cultura anticonsumista; és urgent i fonamental perquè tots aquests elements poden modificar el desastre d'infinites persones sense feina. L'ocupació d'interès social seria per a elles l'alternativa humana vàlida i realment eficaç.

b) Distribució equitativa del treball

En convertir-se el treball en un bé escàs, s'hi hauria d'aplicar el principi moral de distribució de béns.

La propietat privada, actualment, està essent limitada amb lleis i impostos, fins i tot en els països de tarannà més liberal. El resultat d'aquesta realitat és que la propietat queda ja molt lluny de la concepció liberal de segles anteriors. Les necessitats de la col·lectivitat, la pressió socialista i una mentalitat molt més progressista han modificat, amb els anys, el concepte sagrat i il·limitat del dret de propietat privada. ¿No és hora que ens plantejem alguna cosa semblant pel que fa al treball? Una redistribució de la feina ¿no és avui dia un postulat de la justícia social?

Evidentment, aquestes qüestions impliquen el sistema educatiu d'una forma directa. Sobretot perquè com a grup social pateix de la mala distribució del treball. Aquesta situació representa un mal per a la qualitat de l'educació, atès que són molts els educadors que no disposen de possibilitats reals per a posar-se al dia i renovar el seu bagatge professional, per la quantitat d'hores lectives a què estan subjectes i per la limitació de recursos econòmics. Hi ha una tendència, principalment a l'ensenyament no estatal, a acumular hores en poques persones, que respon a criteris econòmics tant de les empreses com dels treballadors. El suport públic a la realitat concreta dels centres és insuficient. La conseqüència d'aquesta situació és l'atur de molts mestres i llicenciats. Alguns seran explotats fàcilment per negocis educatius mancats de mentalitat social i sense escrúpols. Sense l'aportació econòmica de l'Estat que reconverteixi els centres, a fi que hi treballin més persones amb menys alumnes per aula i amb menys temps de dedicació lectiva i més temps d'estudi i preparació, la situació és impossible que canviï.

La necessitat urgent d'una millor distribució d'aquest bé que és el treball en el món escolar implica, també, un canvi en l'interior de l'àmbit educacional. Es tracta de mentalitzar els estudiants sobre el sentit de solidaritat i d'ajudar-los a vivenciar-la i a expressar-la mitjançant factors didàctics, pedagògics i ambientals que els vagin predisposant per a un futur diferent.

Res de tot això no tindrà èxit si no es frena l'afany consumista i si no som capaços d'oferir un model cultural alternatiu, una nova qualitat de vida.

c) Atenció preferencial a la promoció del treball juvenil

A l'atur juvenil, ja hi estem acostumats. Per a molts ciutadans pot, fins i tot, sonar a tòpic, a una cosa repetitiva i mancada d'interès. Malgrat tot cal situar aquest fet en la dinàmica de la història. És tota una generació la que està marcada per aquesta realitat, fet que condueix a conseqüències que, vistes dia rere dia poden tenir poca importància, però col·locades en el marc ampli de la història social tenen una transcendència força significativa.

¿Com repercuteix en l'escola l'atur juvenil des de la perspectiva de la formació en el treball? Hem aportat al tema algunes reflexions en els dos apartats anteriors centrades en el mateix valor del treball i en la necessitat d'una millor distribució. Ara volem afegir la necessitat de promocionar aquell tipus d'ensenyament que faci possible el sentit de cooperació, la iniciativa imaginativa i la comunicació, de tal manera que afavoreixi, juntament amb l'aprenentatge de labors i oficis usuals, la base del treball alternatiu.

Existeixen ja centres de formació cooperativista, tallers ocupacionals i grups de treball especial, més enllà dels models clàssics. La iniciativa de particulars i l'administració han ajudat a posar en marxa i a sostenir aquestes comunitats que, actualment, han proliferat en barris i zones perifèriques de les grans ciutats. I en aquests ambients es queixen que els estudis d'EGB que molts d'aquests nois i noies han fet més o menys, no els han preparat per a aquesta mena de treball que, de fet, és l'únic que la societat els ha ofert. Les escoles encara no tenen aquestes possibilitats en el seu horitzó programàtic. És important que hi entrin en contacte, que es deixin influir i rebin l'impacte dels seus problemes. Així, d'aquesta forma, potenciaran els elements bàsics de formació i aprenentatge que aquests joves necessitaran en el futur, si no troben un treball normal i han d'anar a raure en aquests col·lectius socials.

d) Formació permanent

Abans hi havia una certa mentalitat dominant per la qual la vida del treballador i, fins i tot, la del professional quedava dividida en dues etapes: en la primera s'estudiava i s'aprenia, i en la segona s'aplicava tot el que s'havia estudiat. La formació avui dia s'entén com una cosa permanent. I és lògic que així sigui donat el desenvolupament tècnic actual i l'atròfia personal que significaria estancar-se en un moment donat de la vida. La formació permanent pertany al domini comú.

Aquesta idea, acceptada ja en la nostra societat, també cal que repercuteixi en el món escolar. D'entrada pot desaccelerar la urgència dels programes, en els quals hi ha una sobrecàrrega de matèries. Caldrà accentuar més la metodologia de treball que la quantitat de continguts, procurant que hi hagi una alternància entre la teoria i la praxis raonada d'aquesta teoria.

A més a més, però, l'escola ha de projectar-se fora del recinte escolar i col·laborar amb totes aquelles instàncies ciutadanes i, fins i tot, industrials o de serveis que valorin, per necessitat o per ideologia, la formació permanent dels joves que han fracassat en l'àmbit escolar, o dels que desitgen recuperar, o bé dels adults a qui l'explotació social o la marginació secular ha sotmès a la gran injustícia de la incultura.

Fora ja de l'àmbit estrictament escolar, la formació permanent es presenta com una necessitat de tots davant els reptes del món futur i com una possibilitat d'ocupació del temps disponible.

4. Elements de futur

A partir de les quatre formulacions que acabem de presentar, els components del grup ens hem plantejat si existien, en la realitat actual del món escolar i de la societat en general, alguns elements que actuessin com a condicionants de futur.

És cert que tota realitat condiciona, d'alguna manera, el futur. Però, ¿podem trobar algunes realitats relacionades amb el valor del treball, que sembla que incidiran d'una forma decisiva sobre el futur, de manera que el fet d'ignorar-les en la nostra activitat signifiqués un greu deteriorament per als alumnes?

Plantejada així la qüestió sorgeixen una sèrie de dades i de fets que, clarament, centren la nostra recerca. Entre ells, donada la seva importància, n'escollirem dos: la formació del valor del treball, en plena crisi actual de feina, i la formació del lleure, també en plena crisi social.

a) La formació del valor del treball en plena crisi actual de feina

Una conseqüència general de la crisi de la societat, sobretot en el món dels joves, és la desvaloració progressiva del treball. Encara que, a primera vista, això pugui semblar una contradicció (ja que un bé necessari i buscat hauria de ser un bé valorat), de fet, a la pràctica, per a

la mentalitat de les noves generacions, els hàbits laborals, les exigències i els compromisos que representa el treball concret, van perdent significació i importància.

Aquell qui un cop i un altre busca un lloc de treball i no el troba, acaba per viure al marge de la disciplina laboral. Sovint perd interès i disminueix la seva capacitat. També pot descobrir altres estils de viure i de guanyar-se la vida al marge del procés productiu.

El que molts nens detecten a casa seva és la falta de feina dels seus pares, real i concreta, tal com es viu, i en conseqüència, el model d'identificació més proper, el familiar, no és precisament el més adequat per a la seva formació del treball.

Ens trobem, doncs, enfront d'una realitat actual que està condicionant el futur d'aquests nens i joves i que, com que va més enllà del fet de l'atur, incideix en la formació d'hàbits i en la mateixa mentalitat infantil. Què hem de fer? Com hem de reaccionar?

No podem abandonar la formació d'hàbits seriosos de treball. Seria impossibilitar-los d'arribar a treballar amb seriositat i competència el dia de demà i tancar-los la porta abans d'hora. La formació d'aquests hàbits és més necessària que en altres èpoques, atès que, sovint, no rep el suport suficient en l'ambient extraescolar. Hàbits de puntualitat, metodologia interior i exterior, distribució, preparació, anàlisi de resultats i processos, repetició, memorització, reflexió, situació concreta, diàleg compartit, responsabilitat personal i d'equip, avaluació, etc., avui dia són una necessitat urgent, tant per a l'estabilitat del noi i del jove, com per al seu futur en la societat.

La formació d'aquests hàbits no pot trobar el suport en el simple voluntarisme o en uns principis morals abstractes. Cal donar una motivació que respongui a la manera de ser dels nois i dels joves. I és aquí on rau un dels canvis més importants de la formació laboral. Ja no podem motivar-los recalçant fonamentalment les raons d'índole econòmica o d'aconseguir un esdevenidor personal, perquè és previsible que el futur sigui l'atur. Si tota la força de la motivació fos de trobar una feina el dia de demà, possiblement s'ensorraria la bastida que dona suport als hàbits.

L'autèntic repte és la recerca de noves motivacions. Voldríem assenyalar algunes intuïcions en aquest sentit: cal motivar des de la pròpia satisfacció del treball ben fet, de la comunicació i del rendiment de l'equip, recalçant la utilitat social per damunt del lucre i subratllant la gratuïtat, el desinterès i la creativitat. S'han de buscar formes concretes i àgils en les quals aquests i d'altres valors vagin introduint-se en el món dels nens, com instàncies d'acció. Cal que hi entri en joc l'art de l'autèntic educador que sap fer descobrir els valors i motivar l'activitat a partir dels fets petits de cada dia.

Una conseqüència inevitable del que acabem de dir és el canvi d'avaluació. Preguntem-nos si volem avaluar resultats o processos. Avui, l'avaluació dels resultats significa per a molts el fracàs escolar, del qual es deriva, en la immensa majoria dels fracassats escolars, el fracàs personal. Mal futur preparem amb aquest sistema d'avaluació.

Hi ha un altre camí d'avaluar, molt més difícil i dur, que es refereix a un judici sobre els processos. Aquest és un altre repte de futur. En aquesta altra opció refermem la persona per damunt del programa i la formació per sobre de la instrucció. Això no significa que el programa, els continguts i la instrucció no tinguin importància; en tenen i molta. Significa que primer de tot és la persona i les seves possibilitats reals. S'intenta avaluar allò que realment ha pogut fer en relació al programa.

Segurament, en conjunt, ens estem preparant per a aquest tipus d'avaluació. Algunes vegades s'ha intentat variar el sistema d'avaluació en un sentit més personal; però, actualment, sembla que en amplis sectors hi ha un cert retorn a les notes, als nombres i als tants per cent. Això sempre acostuma a perjudicar els dèbils. Cal, doncs, que hi insistim un cop i un altre si realment volem preparar tothom per al futur.

b) La formació per al lleure

En les èpoques de plena ocupació, l'educació per al lleure hauria semblat un concepte superflu. En les àmplies capes socials del món del treball, el temps lliure, massa escàs, es necessitava per a tornar a agafar forces, menjar, dormir i descansar.

En canvi avui, el temps lliure es va convertint per a molta gent en una realitat palpable. Cada vegada hom s'incorpora més tard al treball, la jubilació tendeix a avançar-se i en segons quines activitats és normal tenir dos dies lliures a la setmana. L'atur i la reconversió industrial sumeixen les persones no precisament en un temps lliure agradable, sinó sarcàstic i lamentable.

Les previsions de futur veuen com una cosa inevitable l'augment global del temps lliure. Ja es parla de la "civilització de l'oci", exagerant, sens dubte, el tòpic; encara que, de fet, ens encaminem cap a una disposició més gran de temps no laboral.

No passa per alt a ningú que aquest bé, el lleure, pot ser una arma de dos talls per a la societat. Dependrà del grau de formació del futur ciutadà. Si d'una banda el temps lliure podria ser un espai

de cultura, d'estudi, d'esport, de relació humana i d'ocupació social, d'una altra és possible que sigui veritat l'antic proverbi que l'oci és la mare de tots els vicis.

I, precisament, és aquí on l'escola ha d'actuar ja des d'ara per educar els nens i els joves en l'ús racional, lúdic i social del lleure. L'escola no pot continuar funcionant com si aquests alumnes haguessin de viure en una societat amb feina fixa. Ja des d'ara cal que entenguem que disposaran de temps lliure, fet que per a ells serà una oportunitat positiva o un desastre.

Ja s'han anat fent passos, lentament, en aquest sentit, a causa de la inèrcia mateixa de les coses. L'horari escolar ara ja és més curt, les festes més abundants, si hi comptem els dissabtes, la pressió acadèmica a EGB ha disminuït i es dediquen més espais de temps a treballs i exercicis no directament relacionats amb allò que, per a una mentalitat clàssica, serien àrees fonamentals del saber.

Tot això no és suficient. Cal fer passos més importants que caldrà entrellaçar adequadament amb el treball escolar i la creació d'hàbits laborals, tal com hem exposat en l'apartat anterior, per a ajudar el nen i el jove a fer servir el temps lliure. El joc, les afeccions útils i instructives, el contacte amb la naturalesa, la mateixa organització del món infantil, la prestació de serveis adequats a la seva edat, útils i gratuïts, són alguns dels elements a tenir en compte en aquest pla educacional.

L'educació per al lleure és una de les claus del futur, és una de les dimensions que més comptaran a fi que el ciutadà del demà no se senti perdut i sigui protagonista d'un temps nou.

c) *Dificultats*

Per a dur a terme aquesta renovació escolar, avui dia ensopeguem amb esculls i dificultats. N'assenyalarem alguns, suposant que per part dels equips docents l'opció és clara i la fita renovadora. Cal, doncs, superar la inèrcia del que s'ha fet sempre, tan arrelada entre els docents. Sense aquesta mentalització tot és en va.

Assenyalem aquí, entre d'altres, tres dificultats globals:

Esperit competitiu i elitista. Actualment en plena expansió. Es nota molt en els ambients d'ensenyament superior, afecta ja l'ensenyament mitjà i apunta a l'EGB. Representa la reacció a la lògica del sistema. L'escassetat de llocs de treball i la sofisticació dels processos provoca la lluita elitista. Representa una de les condicions del capitalisme liberal: que pugin els millors, els més ben preparats, els que reben més suport, els que tenen més avantatges ja des del punt de sortida.

Fugides cap a la irrealitat. No es tracta de l'evasió raonable, necessària i normal per a descansar, per a desconnectar i tornar a la realitat de les pròpies obligacions i responsabilitats. Més aviat és submergir-se en un món tancat i distant en el qual s'intenta satisfer d'alguna manera tot allò que és impossible d'assolir en la vida quotidiana. La crisi econòmica és cruel amb els dèbils i alienant amb els forts. Per això en uns i altres es produeix aquesta fugida a la irrealitat. Fins i tot entre els nens, segons afirmen els mestres dels més petits, constatem aquest fenomen d'absències i d'irrealitats. Heus aquí els preàmbuls d'una altra classe de dependència a la qual molts es veuran abocats.

La permissibilitat moral. És una conseqüència del pluralisme ideològic, respectable des de tots els punts de vista, però que crea un ambient de relativisme sobre els valors de la persona, de la vida i de la societat. D'altra banda, contínuament sorgeixen una gran quantitat de nous plantejaments i de problemes que necessiten una anàlisi a consciència i una confrontació d'opinions que comporta temps. Totes dues situacions, unides a la força del consumisme i de l'afany de plaer exaltat com a sentit en la nostra societat, han conduït a la permissibilitat moral, amb totes les conseqüències. La tasca d'educació del sentit moral i dels principis ètics a l'escola es desenvolupa amb molta lentitud, sobretot si es compara amb la necessitat que tenen els nois i els joves d'aclarir les seves consciències i de crear el dinamisme intern de recerca.

Evitant el voluntarisme immotivat, cal fer recalcar un estil d'educació en el qual es valori la superació, l'esforç, la constància, l'honradesa, el sentit d'allò que està ben fet, la puntualitat, la correcció, l'autocontrol, la disciplina mental, la dedicació, el reconeixement dels propis defectes, la crítica social i la capacitat de renovació. Aquests són valors importants de cara a la persona i a la societat.

d) *L'estructura socio-política*

No podem acabar la qüestió de la formació del valor del treball en una societat com la nostra sense referir-nos a l'estructura socio-política que embolcalla el sistema educatiu. Ens referim,

lògicament, al món europeu occidental, que es fonamenta en els drets i en les llibertats democràtiques a partir d'una lectura liberal capitalista. L'escola, com ho ha estat en altres èpoques i situacions, és en una gran part la cadena de transmissió d'aquesta forma concreta d'organitzar i de valorar la societat.

En un cert sentit és inevitable que el sistema escolar sigui conservador, ja que en gran part la cultura i la moral del passat no pot inventar el futur, ni és aquesta la seva missió. Transmet el món valoracional que ha rebut. Però fóra legítim esperar que, malgrat tenir les arrels inevitablement en el passat, tingués la capacitat d'anar modelant mentalitats obertes i hàbits de resposta activa que possibilitessin que els nens i els joves un dia esdevinguessin agents d'un canvi social i polític. Sense aquesta pretensió, ¿no es converteix l'escola en un fre social per al desenvolupament i el progrés?

I és aquí on es planteja un dels principals reptes per al sistema educatiu. El nen necessita identificar-se amb models i estils del món de les persones grans per a poder tenir l'estabilitat psicològica que necessita. Sense aquesta identificació, que té una gran part d'afectivitat, el seu progrés personal quedaria desorientat i, una mica sotmès a un vaivé psicològic, per falta de models d'identificació. Però, d'altra banda, si la vinculació a aquests models és excessivament carregada d'afectivitat, pot portar el nen cap a una postura de manteniment, és a dir, conservadora, a fi, de defensar la seva estabilitat personal.

Mantenir, doncs, l'equilibri entre una identificació amb models de referència ja donats, i una agilitat i un dinamisme innovadors, no és ni fàcil ni senzill per als pares i educadors. I, tanmateix, aconseguir aquest equilibri és la millor possibilitat d'ajudar a formar allò que n'hem dit futurs agents de canvi social i polític. El repte més fort per a l'escola actual és educar, des d'ara i aquí, per a una societat més humana, més justa, lliure i progressista. El futur també s'està construint a l'escola. Per això ha de proporcionar als nens i als joves aquells instruments mentals i afectius perquè en el seu mateix àmbit vagin ja més enllà del model actual i entrin sense traumes en la dinàmica de la transformació.

BIBLIOGRAFIA

- Barger P - Luckmann T.** *La construcción social de la realidad.* Amototu. Buenos Aires 1974.
- Brake M.** *The society of youht culture and youht subculture.* Routiedge and Kegan Paul. Londres 1980.
- Chaigneau.** *Travailler, pourquoi?* Cristus 122. Paris 1984.
- Colabor.** *El paro a Debate.* Documentación Social. Madrid 1986.
- Garcia N. - Rojo.** *Atur, treball, planificació de futur.* Cristianisme i Justicia. Barcelona 1985.
- Gorz A.** *Los caminos del paraíso.* Laia. Barcelona 1986.
- Joan Pau II.** *Laborem Exercens.*
- Shaff A.** *¿Qué futuro nos aguarda?* Critica. Barcelona 1985.
- Miralles J.** *L'atur.* Empúries. Barcelona 1986.

QÜESTIONARI

- 1.- Creiem que les "funcions personals del treball", tal com s'expliquen en aquest escrit, continuen vàlides avui? També per a les noves generacions? O hi notem canvis? Quins? Quina interpretació en fem?
- 2.- Com eduquem per als treballs "d'utilitat social", ja des de l'escola? Tenim experiències positives sobre això? Com ho avaluem? Què pot representar en les nostres programacions i en la forma d'avaluar?
- 3.- Com educar per "a una distribució més justa del treball", cosa que en el futur serà una necessitat per a superar, en part, l'atur Què ens cal fer per anar creant aquesta mentalitat? Hi ha experiències?
- 4.- El treball és encara un valor? En què s'ha modificat com a valor? En què es manté? Quines noves dimensions valoratives de futur cal potenciar?
- 5.- Eduquem correctament en el temps del lleure? Hi ha a la nostra escola un plantejament i unes disciplines sobre això? Com preparar una programació progressiva i dinàmica del lleure, per tal que en el futur no esdevingui un temps lliure capaç de corrupció?

3. CRISI DE SOCIETAT I EDUCACIÓ OBERTA ALS VALORS TRANSCENDENTS

0. Introducció: educar per al "sentit" o per al "funcionament"

Ens preguntem si la nostra educació, la que oferim als nens i joves d'avui, és oberta o tancada a tots aquells valors que podríem definir de transcendents, és a dir, capaços de crear un dinamisme que vagi més enllà de la immanència limitada del que és immediat, tangible i experimentable. Molt relacionat amb aquest tema és l'interrogant sobre si l'educació que fem resulta realment alliberadora dels condicionaments immediatistes que la societat crea en el món dels infants i dels joves.

És una qüestió essencial en l'educació, en la qual s'hi juga molt. S'educa per al "sentit" o per al "funcionament"?

En el fons aquí hi ha una de les alternatives radicals. Educar per al sentit significa ajudar a formar uns mecanismes de tot tipus per a la recerca del sentit de les coses i de la realitat. No sols per trobar aquests sentits, sinó per crear-los allà on calgui donar sentit a les coses. Educar per al funcionament significa bàsicament, adequar les persones als mecanismes de la realitat a fi d'aconseguir una bona integració, acrítica, que possibiliti un enquadrament com més perfecte millor en els esquemes de la societat.

El marc de referència des del qual plantejem l'educació ¿és un món clos sobre si mateix, la idea de progrés del qual és arribar cada cop a un millor funcionament humà i tècnic, o és un món llançat vers una evolució en què hi cap la novetat, la sorpresa, la paraula dita des de fora?

La societat que està emergint de la crisi, i que, tal com hem indicat, està "normalitzant" situacions d'atur i d'explotació a conseqüència d'aquesta mateixa crisi, no sembla oberta als valors transcendents que possibilitarien unes sortides diferents qualitativament, sinó més aviat cerca en els models actuals i en llur perfeccionament la solució adequada.

1. La societat capitalista i els seus prototipus humans

La correlació entre sistema de producció, sistema de mercat, poder econòmic i cultura dominant és tan intensa i essencial que podem afirmar que la cultura dominant actual és bàsicament aquella que interessa al poder econòmic, el qual mai no estimularia o finançaria una cultura que, d'alguna manera, no pogués controlar o que anés a destruir-lo. Per això molts dels valors socials dominants actualment ho són perquè responen a l'interès econòmic, i molts d'altres es diu que són desfasats o utòpics perquè així convé al poder.

Entre els valors que interessin podríem destacar-ne alguns que ens ajudaran a cercar els models humans immanents al sistema.

El progrés tècnic com a base del progrés humà. - La felicitat realització de la vida humana està íntimament vinculada al progrés de la tècnica. Aquesta, no sols li treu dificultats i servituds, sinó que li facilita benestar, diversió i un ample ventall de possibilitats.

La base de la felicitat és la capacitat econòmica. - En la nostra cultura és fonamental el poder econòmic que pot obrir les possibilitats i els avantatges presents i futurs. Arribar a un nivell econòmic és l'aspiració primordial, la condició de possibilitat d'una vida còmoda, eficaç i feliç.

La plenitud humana està en la satisfacció il·limitada. - La societat, com a suma dels dos punts anteriors, ofereix la possibilitat de satisfer els desigs i la capacitat de plaer real o possible dels ciutadans. Aquesta és la nova utopia intraterrena, l'aspiració de la totalitat.

És així com l'home esdevé lliure en el més profund de la seva existència. - Sense negar els condicionaments de la vida, en especial la temporalitat, l'home pot arribar a experimentar la llibertat per mitjà de diverses satisfaccions, possibles i proporcionades per la societat.

Tot això va configurant uns prototipus de persones, que des de fa anys s'han qualificat de consumistes, unidimensionals, etc., i que responen a la suma de valors culturals dominants. Seria el tipus humà jove, o que es manté jove amb els anys, eficaç, egoista, amb diners, que culturalment té una certa preparació fonamentalment tecnològica, viatger infatigable, instrumentalitzador de persones, interessos i situacions, capaç d'objectius concrets, poliglota, obert al joc de l'amor, tancat en els seus sentiments més íntims, mai no plora, sempre lliga, no es casa, i si és casat, és com si no ho fos, dur, i sensible a cops amb els nens i les flors, és capaç de fer mal amb tranquil·litat i fatalisme, bastant racista, agnòstic i esportista.

En aquest model de persona ha triomfat el consumisme refinat sobre l'humanisme auster, l'activista mecanitzat sobre el militant crític, la instal·lació en una finitut confortable sobre la recerca del sentit, de la persona, la societat i la vida, el fruidor d'aquí i ara sobre el previsor i constructor de futur.

No tractem únicament de persones de carn i ossos, sinó de models d'identificació, d'imatges subconscients que empenyen moltes actituds i motivacions en les persones d'avui.

És evident que tota aquesta panoràmica no dóna els resultats que es podien esperar. L'home actual, en els indrets més desenvolupats no està assolint la plenitud que li havien promès. Ja E. Fromm va parlar del "fracàs de la gran promesa". Aquells països, aquelles classes socials que estan en els nivells més alts del confort i del consumisme, no són els més feliços en conjunt; al contrari, presenten cotes de malestar personal i social molt altes. Per això, com a reacció, hi trobem moltes modalitats de la "contracultura", que s'expressen en nous prototipus humans que tenen també la seva incidència entre els joves, especialment, de les societats més avançades. Seria el "passota" desenganyat, introvertit sobre ell mateix, que cerca la salvació del caos ambiental en una fugida vers la totalitat de l'egoisme; el contracultural, que expressa amb fets cridaners la seva contradicció, a cops en els elements més sensibles per la moral establerta; el fanàtic sectari, de qualsevol secta religiosa, política, esportiva, musical, etc.; el drogaaddicte, el marginat, etc. En conjunt, són prototipus que dialècticament vénen a afirmar la valoració que ens domina i que està molt arrelada en la mentalitat i en els sentiments dels nens i dels joves de la nostra societat.

2. Educació alliberadora i oberta als valors transcendentals

L'alumne ha de ser el protagonista d'una educació alliberadora. Des de fora se'l pot acompanyar, ajudar, estimular, però mai no substituir o dirigir. La primera dificultat d'una educació alliberadora consisteix precisament, en el fet que l'alumne sigui el seu protagonista, car molts d'ells, i com a resultat dels mecanismes culturals del sistema, no experimenten cap necessitat d'alliberament, sinó que cerquen un lloc dintre del grup benestant de la societat. Aquesta és, sens dubte, una de les diferències més importants de l'educació alliberadora entre els països del nord i del sud.

¿Com ajudar a fer descobrir als nens, als joves i adults, la necessitat d'alliberar-se? És una qüestió ben difícil ja que si, d'una part, mostra la profunditat de l'alienació, de l'altra, representa una problemàtica pedagògica de difícil solució.

En primer lloc, cal desterrar tot el que sigui presentació teòrica sobre la necessitat d'alliberament. Segurament relliscarà, pot produir efectes contraris i serà viscuda, en la major part de casos, com un intent de manipulació. Cal, doncs, partir de l'experiència personal, d'aquelles experiències en les quals la persona s'ha sentit dominada, negada o explotada. Però, on és el malestar personal viscut d'aquesta forma? Quin és el llenguatge cultural que enfoqui vers una sortida qualitativament diferent de l'ansietat per escalar uns millors nivells de possibilitats dintre del sistema? Com ajudar a fer aquests descobriments? Es pot crear un malestar irreal per a ells?

Cal refusar tot el que sigui manipulador, tot allò que soni a creació artificial o ideològica d'un malestar i disgust amb la finalitat de presentar una necessitat alliberadora.

a) Intentem, doncs, un camí pedagògic honest i progressiu:

1. *Observació.*- Cal observar atentament la vida i la conducta del jove per anar descobrint els seus camins personals, els seus anhels i les seves frustracions. Aquesta observació ha de ser feta en la normalitat i sense cap prejudici que la pugui determinar.

2. *Descoberta.*- Segurament es constatarà que una part del col·lectiu té algunes de les experiències que hem enumerat en la primera part del treball, perquè la crisi és a casa seva o és una amenaça. Cal descobrir com les viuen i quines respostes personals donen a aquestes realitats.

3. *Facilitar la crítica de la realitat.*- Cal que l'educador faciliti instruments de crítica, més que no fer ell la crítica. Ensenyar a relacionar, a analitzar les motivacions i eis perquè, mostrar els processos i suggerir camins per afrontar les conseqüències personals; tota aquesta tasca és fonamental en una pedagogia de l'alliberament.

4. *Facilitar experiències alternatives.*- Tant per als qui experimenten el malestar personal com per als altres, que poden viure en una certa instal·lació confortable, caldrà presentar una sèrie d'experiències vivencials, no teòriques, en les quals es valorin dimensions alternatives com la comunicació, la senzillesa, la naturalitat, etc. Aquestes experiències, per elles mateixes, provoquen una valoració alternativa, que representa una crítica del sistema de valors dominants en la societat de consum.

5. *Acompanyar en els processos personals.* - Com a conseqüència de les experiències alternatives o d'altres que el jove farà pel seu compte, s'inicia en molts d'ells un procés personal dialèctic en el qual viu dues realitats confrontades. Això es dóna molt a l'adolescència. L'educador no pot dirigir aquesta evolució; però, tot respectant-la, ha d'estar al costat del noi o de la noia per ajudar a interpretar, a valorar i a no defallir a mesura que el procés va demanant noves

conseqüències. La presència de l'educador ha de ser eminentment acompanyant, de forma especial en els nivells interiors i de les motivacions. Ell, evidentment, ha d'aportar-hi el seu testimoni.

6. *Relació amb nous grups i estructures.* - És important, per a ajudar al bon èxit del procés de canvi, que el jove es posi en contacte amb grups, institucions i estructures que, d'alguna manera, realitzin i signifiquin els nous esquemes i valors. Així tindrà un marc de referència, una pauta, una guia tangible en el seu itinerari.

Aquesta hauria de ser, en gran part, la funció de l'estructura escolar. Tota l'escola, com a institució de futur, té el paper d'obrir un camí diferent i relacionat amb els valors de demà.

b) L'educació en les "assignatures", en la metodologia del treball escolar i en la catequesi

L'educació alliberadora, procés en el qual l'alumne és el protagonista (acompanyat de l'educador que li facilita els instruments de progrés i de relació amb models diferents), és ja una dinàmica transcendent, que va més enllà del sistema establert i té un llenguatge de canvi i de novetat.

No es pot parlar de transcendència en els àmbits tancats sobre ells mateixos, conservadors i de millora funcional. Al contrari, la transcendència no és més que una racionalització de quelcom que es fa, que és viu i que realitza. És lògic que els sectors socials conservadors i immobiliers cerquin, quan ho fan, una sortida al seu dinamisme radical en unes transcendències que estan a l'altra banda de la realitat, passada la frontera de la vida concreta i real, sense cap connexió amb l'experiència objectiva, com una fugida o una trampa per no variar llurs guanys i avantatges i, a la vegada, tenir la il·lusió transcendent en un idealisme desarrelat. En canvi, tots els qui honradament cerquen una variació qualitativa que modifiqui les injustícies i opressions del sistema establert, estan parlant el llenguatge de la transcendència, i d'una forma implícita, de la sorpresa, de la novetat, de la possibilitat real d'acollir la Veu de Déu.

Tot això té unes conseqüències ben importants de cara a l'escola i a la institució educativa en general. Assenyalem-ne algunes:

1.- *Les diverses àrees i assignatures* poden ésser enteses com un conjunt tancat o obert. En primer lloc en llurs continguts i programacions. Quan es presenten de tal forma acabades i coordinades que els alumnes sols han d'aprendre-les i adaptar-s'hi, significa que és un saber fonamentalment immanent. Si, per contra, i no sols des d'una perspectiva pedagògica, es presenta i es viu com quelcom que respon a una evolució i que és capaç, d'evolucionar i modificar-se, direm que és un saber que porta en ell mateix una dimensió renovadora, transformadora, transcendent.

De fet una assignatura no és un objecte acabat, sinó l'aproximació a realitats de la natura, de l'home, de la societat, feta culturalment; rebuda, donada i investigada per grups de persones, i oberta, com a tal, al futur humà. Allò que en tot el conjunt juga com a realitat essencial és el factor home, que ha anat marcant el saber segons la seva mentalitat, segons els seus interessos i experiències, i a partir de tot plegat s'ha anat dibuixant un conjunt obert o tancat.

Els alumnes, per la seva part, reaccionaran enfront d'una presentació oberta o tancada de la cultura, segons llurs vivències i experiències, sobretot les familiars.

2.- *La metodologia del treball escolar* va íntimament vinculada a aquestes actituds que acabem d'exposar i que fan referència als continguts del saber. Segurament en el com - com s'ensenyava a estudiar, com està muntada l'organització escolar i tota la institució, etc.- hi ha la frontera més subtil i més fonda entre una educació alliberadora i una d'integradora o continuista.

Cal aplicar a tots els àmbits escolars els drets humans. Això és el primer pas sense el qual no podem parlar ni d'escola. Però, també és molt important la insistència sobre determinats aspectes que ajuden a desenvolupar dimensions personals i col·lectives de futur, com poden ser:

- a.- Creació d'espais interiors personals i grupals, de vivència, silenci, goig o reflexió.
- b.- Foment de les capacitats de relació interpersonal amb llurs dimensions d'acollida, acceptació, diàleg, recerca, comunió i projecció.
- c.- Ajuda als hàbits d'acció que afrontin les situacions i els possibles conflictes amb dinamisme. És la praxi que analitza, cerca mitjans, programa objectius, avalua i rectifica.
- d.- Profundament relacionat i vinculat al punt anterior hi ha la capacitat de reeixir, de reaccionar en les dificultats, de no defallir i de superar-se. Actituds totes ben necessàries per al treball obert al futur.

3.- És en el marc d'aquesta educació oberta i transcendent on la catequesi escolar trobarà el seu sentit i el seu llenguatge.

BIBLIOGRAFIA

Arrupe. *La Iglesia de hoy y del futuro.* Sal Tarrae. Madrid 1982.

Conf. Episc. *Congreso Evangelización y Hombre de hoy.* España. Madrid 1985.

Floristan G. *Evangelización. Conceptos Fundamentales de pastoral.* (Colab.) Ed. Cristiandad. Madrid 1983.

Fromm E. *Tenir o Esser.* Ed. Claret. Barcelona 1980.

Mardones Jm. *Sociedad Moderna y Cristianismo.* Desclée de Browe. Bilbao 1985.

Pax Romana. *Nova Consciència ética.* Publ. Abadía Montserrat. 1984.

Castiñeira A. *Àmbits de la postmodernitat.* Columna. Barcelona 1986.

Secretariat de l'escola Cristiana de Catalunya. Quaderns n., 22. *Per una escola millor.* Barcelona 1977.

QÜESTIONARI

1.- La nostra escola té uns objectius educatius clars, no en les teories escrites en els papers, sinó en línies operatives pràctiques, consensuades, criticades i revisades? Com definirem els trets més importants i característics de l'educació que estem intentant transmetre? En conjunt ens movem en una línia d'educació pel sentit o pel funcionament?

2.- Quina "imatge" de nen o adolescent trobem en els nostres àmbits escolars que es correspon ja a la dels homes i les dones prototipus del món capitalista? Quines actituds educacionals ens cal prendre per modificar aquesta situació, tot estimant les persones dels nens?

3.- Com fomentar el protagonisme alliberador dels alumnes? Ells se senten ja atrapats i condicionats? Camins concrets d'alliberament personal i col·lectiu per a l'infància?

4.- Quins tipus d'organització i mútua relació ens cal fomentar entre els alumnes de cara a crear una dinàmica alliberadora col·lectiva que formi uns hàbits capaços de ser útils en el futur?

5.- Com eduquem des de el punt de vista social? Els fem conformistes o devem plantar la llavor crítica i la dinàmica pràctica perquè esdevinguin agents de canvi social i polític en el món futur?

6.- El nostre món escolar, la nostra escola, resta en conjunt oberta o tancada a la transcendència, més concretament a l'anunci de la fe? Si en la família dels alumnes, a la parròquia o en la mateixa escola es fes, o es fa, aquest anunci, es pot sentir suficientment recolzat pel llenguatge i les actituds valoratives i testimonials dels educadors, o al contrari, serà tot això un obstacle que caldrà superar? En aquest sentit hi ha punts i qüestions per a nosaltres que són irrenunciables? Per què?

© *Cristianisme i Justícia* - Roger de Llúria 13 - 08010 Barcelona

T: 93 317 23 38 - Fax: 93 317 10 94

espinal@redestb.es; <http://www.fespinal.com>

març 1987